

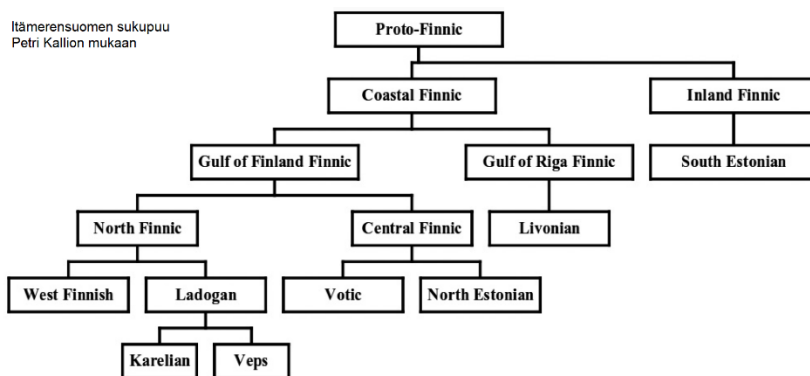
Onko suomi maailman vanhimpia kieliä?

Jaakko Häkkinen 4.1.2020

Tämä kysymys kiinnostaa ihmisiä jatkuvasti, mutta siihen ei voi vastata selventämättä ensin sitä, mitä kielen ikä oikeastaan tarkoittaa. Kielentutkijan näkökulmasta kielen iän voi ymmärtää monella tavalla.

1. Kauanko kielilinja on ollut itsenäinen?

Kielilinjan itsenäisyydellä tarkoitetaan aikaa siitä hetkestä alkaen, kun kielen kehityslinja erosi lähimmistä sukukielistä. Tämän arvioon pohjana on kielihaaran (suomen kohdalla itämerensuomalaisten kielten) polveutumiskaavio eli sukupuukuvaaja. Tässä on Petri Kallion äännehistoriallisiin tutkimuksiin perustuva tuorein itämerensuomalaisten kielimuotojen sukupuu kantasuomesta (*Proto-Finnic*) lähtien (Kallio 2007; 2014):

Suomen kieli on itse asiassa pitkän historiallis-poliittisen yhteyden ja yhteisen kirjakielen silloittama keinotekoinen kielimuoto siinä mielessä, että suomen länsi- ja itämurteet polveutuvat eri muinaismurteista. Länsimurteet polveutuvat muinaislänsisuomesta (*Old West Finnish*), kun taas itämurteet polveutuvat muinaiskarjalasta (*Old Karelian*). Nämä päämurteistot myös erosivat lähimmistä sukulaiskielistään eri aikoina.

Muinaiskarjalaa on puhuttu vuoden 1000 jKr. tienoilla Laatokan luoteisrannalla, ja siitä polveutuvat suomen kielen itämurteiden lisäksi karjala-aunus (varsinaiskarjala ja aunus eli livvi lasketaan saman kielen piiriin), inkeroinen ja ehkä osittain lyydi (jota on pidetty karjalaistuneena vepsän muotona). Pian vuoden 1000 jKr. jälkeen muinaiskarjalaisia saarekkeita syntyi Lappeen ja Mikkelin tienoille, ja näillä alueilla alkoivat kehittyä vastaavasti kaakkois- eli karjalaismurteet ja savolaismurteet. Itäsuomen kielilinjalla on siis takanaan lähes 1000 vuotta itsenäistä kehitystä.

Muinaislänsisuomi puolestaan on eriytynyt jonkin verran aikaisemmin, alkaen ehkä jo suunnilleen 600 jKr., jolloin se kehittyi Suomenlahden pohjoismurteesta (jota voidaan nimittää myös pohjoiskantasuomeksi, *Northern Proto-Finnic*) eri suuntaan kuin itäinen sisarmurteensa muinaislaatokka (*Old Ladogan*), jonka jälkeläisiä ovat muinaiskarjala ja muinaisvepsä (*Old Veps*). Länsisuomen itsenäinen kehitys on siis jatkunut ehkä jo 1400 vuoden ajan.

Euroopassa esimerkiksi skandinaavisten ja slaavilaisten kielten levittäytyminen ja eriytyminen on suunnilleen yhtä vanhaa kuin pohjoiskantasuomalaisten kielten. Germaanisiet kielet kokonaisuutena sekä romaaniset kielet ovat eriytyneet hieman aiemmin, pian ajanlaskun alun jälkeen. Latvian ja liettuan (jotka suomen tapaan ovat erilaisten muinaismurteiden yhteenliittymiä) eriytyminen itäbalttilaisesta kantakielestä lienee myös suunnilleen tätä ikäluokkaa.

Kelttiläisten kielten eriytyminen on jonkin verran vanhempaa: kantakeltti on hajonnut jo viimeistään vuoden 500 eKr. tienoilla. Hieman yllättäen eteläviroon johtava kielilinja on myös eriytynyt ehkä jo näihin aikoihin, vaikka sitä historiallis-poliittisista syistä ja yhdistävän keinotekoisien kirjakielen vaikutuksesta on perinteisesti pidetty vain viron kielen murteistona. Muinaiseteläviro on äännehistorian perusteella eriytynyt jo ennen ns. myöhäiskantasuomalaista ja jopa ennen keskikantasuomalaista rekonstruktioasoa (Kallio 2007).

Euroopassa on kuitenkin vielä paljon aikaisemminkin eriytyneitä indoeurooppalaisia kielilinjoja: kreikka, albania ja armenia ovat eriytyneet jo melko pian myöhäiskantaindoeuroopan jälkeen, viimeistään vuoden 3000

eKr. jälkeen. Näistä ainakin kreikka olisi ilmeisesti sisäisen variaationsa perusteella laskettavissa jopa kielihaaraksi (kuten itämerensuomalaiset kielet); tällöin puhutaan helleenisestä kielihaarasta. Luultavasti kaikkien näiden kielten kohdalla nykypäivään on säilynyt vain osa varhaisempien aikojen variaatiosta, ja esimerkiksi albanialla katsotaan olleen läheisiä sukukieliä (illyyri ja messapi), jotka ovat sittemmin kuolleet (ellei albania ole illyyrin suora jatkaja). Armeniaa ei varsinaisesti puhuta Euroopassa vaan Kaukasuksella. En käsittele tässä yhteydessä myöskään kaukasuslaisia kielikuntia.

Sitten on tietysti baski, joka on oman kielikuntansa ainoa nykypäivään säilynyt kieli. Baskin kieli ei välttämättä sekään (kuten eivät uralilainen tai indoeurooppalainenkaan kielikunta) edusta Euroopan alkuperäisiä kieliä. Geneettisesti baskit ovat osoittautuneet Lähi-idän varhaisten maanviljelijöiden jälkeläisiksi. Mikäli heidän kielensä olisi tätä perua, se olisi silti saapunut Espanjaan jo vuoden 5000 eKr. tienoilla. Muualtakin Länsi-Euroopasta on kuitenkin esitetty mahdollisia kielellisiä jälkiä baskinsukuisista kielistä, joten baskilaisia kieliä lienee aiemmin ollut enemmänkin.

Tällaiset aiemmasta laajemmasta kielihaarasta säilyneet tai yhdeksi kieleksi sulautuneet kielimuodot, jotka ovat oman kielihaaransa tai jopa kielikuntansa ainoita edustajia, saavat tietysti epäreilua etumatkaa ikäkilpailussa. Kriteerien yhteismitallisuuden kannalta olisikin tärkeää pystyä arvioimaan, milloin tällaisten kielten eriytyminen niiden muinaisista, sittemmin kuolleista lähisukukielistä on tapahtunut. Puolueettomana tuomarina heitän näppituntumalta valistuneen arvauksen, että nykypäivään säilyneiden kreikan, albanian, armenian ja baskin kielilinjat olisivat joka tapauksessa eriytyneet lähisukukielistään lähempänä vuotta 1000 eKr., joten ne nousevat silti tämän kriteerin osalta ikäkilpailun kärkeen – ainakin Euroopan divisioonassa. Muuta maailmaa en tässä käsittelekään.

Suomi ei siis ole tällä mittarilla tarkasteltuna kielten vanhimmasta päästä.

2. Kuinka kauan on puhuttu suunnilleen samannäköistä kieltä?

Toinen kriteeri liittyy kielen muuttumiseen tai muuttumattomuuteen eli vanhakantaisuuteen. Tätä tasoa käsitelin kymmenen vuotta sitten kirjoituksessani ”Onko suomi vanhakantainen kieli?” (<http://www.elisanet.fi/al-kupera/Vanhakantainen.pdf>). Tuossa kirjoituksessa havainnollistin, että suomi on muuttunut hitaammin kuin vaikkapa germaaniset kielet, mutta nopeammin kuin esimerkiksi balttilaiset kielet.

Tässä uudempi havainnollistus siitä, miten kieli on muuttunut vaihe vaiheelta kantaauralista nykysuomeen:

1. Kantaurali (n. 2000 eKr.)

Isja kalan ɛling tulim teki, lämim patang pēni. Sān kotana sewi, weting ujima meni.

2. Länsiurali (n. 1400 eKr.)

Isja kalan aling tulim teki, lämim patang pani. Sān kotasna sewi, weting ujima meni.

3. Varhaiskantasuomi (n. 800 eKr.)

Isjä kalan aling tulim teki, läämim patasin pani. Sān kotasna sewi, wetisin ujimasin meni.

4. Keskikantasuomi (n. 200 eKr.)

Isä kalan allen tulen teki, leemen patasen pani. Sān kotasna söw, vetesen uimasen meni.

5. Myöhäiskantasuomi (n. 200 jKr.)

Isä kalan allen tulen teki, leemen patahen pani. Hän kodassa söö, vetehen uimahen meni.

6. Pohjoiskantasuomi / Suomenlahden pohjoismurre (n. 500 jKr.)

Isä kalan allen tulen tekeebi, leemen patahan panebi. Hän kodassa sööpi, vetehen uimahan meneebi.

7. Muinaislänsisuomi (n. 800 jKr.)

Isä kalan allen tulen tekevi ja liemen patahan panevi. Hän kodassa syöpi ja vetehen uimahan menevi.

8. Varhais(länsi)suomi (n. 1200 jKr.)

Isä kalan allen tulen tekey ja liemen patahan paneu. Hän kodassa syöpi ja vetehen uimahan meney.

9. Vanha kirja(länsi)suomi (n. 1500 jKr.)

Isä kalan allen tulen tekee ja liemen patahan panee. Hän kodassa syöpi ja vetehen uimahan menee.

10. Nykysuomi (n. 2000 jKr.)

Isä kalan alle tulen tekee ja liemen pataan panee. Hän kodassa syö ja veteen uimaan menee.

On kuitenkin tulkinnanvaraista, miten muuttumisen merkittävyyttä arvioidaan. Jokainen vaihe muistuttaa sitä edeltävää ja seuraavaa vaihetta, mutta silti voidaan sanoa, että nykysuomi on aika erinäköistä kuin kantaaurali. Näppituntumalta sanoisin, että myöhäiskantasuomea (jota puhuttiin suunnilleen 1800 vuotta sitten) nykysuomalainen vielä pystyisi ymmärtämään, mutta sitä varhaisemmat kielentasot olisivat vaikeampia.

Tässäkin on eroja lähisukukielten välillä. Itämerensuomalaisista kielistä suomi on aika hyvin säilyttänyt sanojen hahmon vanhakantaisena: äännteitä on kadonnut vähemmän sanan lopusta ja sisältä kuin esimerkiksi virossa tai liivissä. Ehkä virolainen ja liiviläinen eivät siksi ymmärtäisikään yhtä hyvin myöhäiskantasuomea.

Tapahtuneiden äännekuostosten perusteella ruotsalainen tuskin ymmärtäisi kielensä esimuotoa kantskandinaavia, jota myös puhuttiin suunnilleen 1800 vuotta sitten: esimerkiksi sana **auju* 'saari' on nykyruotsissa *ö*. Myös slaavilaiset kielet ovat muuttuneet suhteellisen paljon.

Sen sijaan liettualainen tai latvialainen ymmärtäisivät vielä aika hyvin kantabalttia, jota puhuttiin lähemmäs 3000 vuotta sitten: esimerkiksi muinainen balttisana **šalna* on niin vanha, että se on lainattu jo ennen kuin saamassa ja itämerensuomessa oli tapahtunut olennaisia muutoksia länsiuralin rekonstruktioasosta, koska sana on lainattu kumpaankin (tai jo niiden yhteiseen kantamuotoon) asussa **šalna*, josta tulevat säännöllisesti myöhäiskantasaamen **suolnē* ja myöhäiskantasuomen **halla* > suomen *halla*. Liettuassa sana on edelleen asussa *šalnà*.

Kantabaskia ei voida kunnolla edes rekonstruoida sukukielten puuttuessa, joten ei ole mihin verrata. Albania on muuttunut suhteellisen paljon, (itaaliset kielet > latina >) romaaniset kielet ja kelttiläiset kielet kohtalaisesti, kreikka vähemmän. Vanhakantaisuusvertailussa suomi pärjää vähän paremmin kuin ensimmäisessä kohdassa, muttei yllä aivan kärkeen: ainakin liettua, latvia ja kreikka mennevät ohi.

3. Kuinka kauan kielen nimi on ollut sama?

Kielen omakielisen nimityksen jatkuvuus on myös yksi mittari. Se kulkee yleensä yhdessä kielen puhujien nimityksen kanssa ja/tai heidän asuttamansa alueen nimityksen kanssa. Nimitys *Suomi* on alkuaan viitannut vain Varsinais-Suomeen, ja laajemmin Ruotsin itäisen valtakunnanosan nimeksi ja edelleen suomalaisheimojen yhteiseksi valtiolliseksi ja etniseksi katonimitykseksi se kehittyi vasta uudella ajalla (1500-luvulta alkaen). Ennen moderneja valtiorakennelmia mitään yhdistävää kattoetnisisyyttä ei ollutkaan, vaan jokainen heimo oli yleensä erillinen etninen ryhmänsä.

Suomi-nimeä sinänsä on pidetty hyvin vanhana: uskottavimpina pidetyissä selityksissä se on lainattu indoeurooppalaisten kielten 'ihmistä' tai 'maata' merkitsevistä sanoista (Kallio 1998; de Smit 2019). Nimi on jopa vanhempi kuin suomen kielen erilliskehitys tai edes kantasuomalaisen läsnäolo Suomessa, luultavasti yli 3000 vuotta vanha. Nimi onkin mahdollisesti peritty alkuperäisemmältä väestöltä siinä vaiheessa, kun Varsinais-Suomi suomalaistui etnis-kielellisesti (ks. kohta 1), tai sitten se on tullut Virosta kielentuojujen mukana. Emme kuitenkaan tiedä, millä nimellä kantasuomen puhujat kutsuivat omaa kieltään.

Jos heimomurteiden nimet huomioidaan, niin iäkäs on myös nimitys *hämäläinen*: sen säännöllinen vastine on saamelaisten omakielinen nimitys, myöhäiskantasaamen **sāmēlāñċe*. Kumpikin palautuu senkaltaiseen muinaiseen asuun kuin **šāmälāñċi*. Tämäkin nimitys lähennee iältään 3000 vuotta.

Sen sijaan skandinaavisten kielten ja kansojen omat nimitykset ovat nuoria, parhaimmillaankin viikinkiaikaisia eli vain runsaan tuhannen vuoden ikäisiä. Myös slaavikielten nimitykset ovat yleisesti nuoria, ja niistä vanhin lienee *sloveeni* (sekin selvästi alle 2000 vuotta), jolla on viitattu useampaankin slaaviporukkaan eri alueilla.

Myöskään romaanisten, germaanisten tai kelttiläisten kielten omista nimityksistä ei löytyne sen vanhempia, vaikkakin lähdekään tässä selvittelemään niitä sen tarkemmin. On kuitenkin mahdollista, että jo kantagermaanit olisivat 2500 vuotta sitten kutsuneet itseään nimityksellä **peudō* 'kansa', josta ainakin saksalaisten omakielinen nimitys *deutsch* periytyy.

Voiton taitaa tällä kriteerillä viedä Euroopan divisioonassa nykykielistä kreikka, jonka puhujien omakielinen nimitys *Ἑλληνική* (*Hellēnikē*) tunnettiin jo muinaiskreikassa lähemmäs 3000 vuotta sitten. Nimityksen tarkkaa ikää ja alkuperää ei kuitenkaan tiedetä, koska kreikan sukukielissä sillä ei liene vastineita.

Suomalaisten, hämäläisten ja saamelaisten omakieliset nimitykset kuitenkin pärjäävät tässä ikävertailussa harvinaisen hyvin.

4. Kuinka kauan sitten kieltä on alettu kirjoittaa?

Suomea alettiin kirjoittaa 1500-luvulla jKr., ja balttilaiset kielet ovat tässä suunnilleen yhtä nuoria. Novgorodin tuohikirjeisiin kirjoitettiin jotain itämerensuomalaista kieltä joitain vuosisatoja aikaisemmin. Komia kirjoitettiin jo 1300-luvulla, ja muinaisunkaria on kirjoitettu 1000-luvulta alkaen.

Muinaiskirkkoslaavia kirjoitettiin 800-luvulta alkaen, ja germaanista/skandinaavista kieltä kirjoitettiin riimukiviin jo ajanlaskun alkua seuranneina vuosisatoina. Latinaa ja kreikkaa kirjoitettiin jo satoja vuosia ennen ajanlaskun alkua, ja mykenekreikkaa kirjoitettiin lineaari B -kirjoituksella jo vuoden 1400 eKr. tienoilla.

Tässä vertailussa suomi jää hyvin kauas kärjestä.

Lopuksi

Suomen murteisiin johtaneet kielilinjat eivät ole eriytyneet lähisukukielistä Euroopan mittakaavassa erityisen varhain, mutta lähisukukielistä eteläviron eriytyminen on ehkä jopa tuhat vuotta varhaisempi tapahtuma. Sen sijaan suomen kielilinja on pysynyt suhteellisesti vanhakantaisempuna kuin monet muut kielet. Kirjakielenä suomi on nuorimmasta päästä.

Kielen ja kansan nimitys kyllä on vanhimmasta päästä, mutta on vaikea arvioida, liittyykö nimitys varhaisvaiheiltaan tähän kielilinjaan vai onko se siirretty tähän tarkoitukseen myöhemmin. Saame ja häme -nimipariin liittyy mahdollisesti vielä pidempi jatkuvuus, koska ainakin teoreettinen mahdollisuus säilyy siihen, että nimitys olisi ollut käytössä jo niiden yhteisen kantamuodon länsiuralilaisen murteen puhujilla joskus 3500 vuotta sitten. Varmuutta asiaan on kuitenkin mahdoton saada.

Lähteet

De Smit, Merlijn 2019: De Vanitate Etymologiae. On the origins of Suomi, Häme, Sápmi. (Käsikirjoitus)

https://www.academia.edu/36858309/De_Vanitate_Etymologiae_On_the_origins_of_Suomi_H%C3%A4me_S%C3%A1pmi

Kallio, Petri 1998: Suomi(ttavia etymologioita). – Virittäjä 4 / 1998, Helsinki.

http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/1998_613.pdf

Kallio, Petri 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. – Jussi Ylikoski ja Ante Aikio (toim.): *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*, s. 229–249. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

http://www.sgr.fi/sust/sust253/sust253_kallio.pdf

Kallio, Petri 2014: The Diversification of Proto-Finnic. In: Joonas Ahola and Frog (eds.), *Fibula, Fabula, Fact: The Viking Age in Finland*, pp. 155-168. Studia Fennica Historica 18. Helsinki 2014.